

УДК 911.3

Антонюк О.О.

Вузли белігеративних ландшафтних комплексів

Наявність проблеми. Серед різноманіття белігеративних ландшафтів чітко виділяються три групи комплексів – кургани, оборонні вали й городища [1, 3]. Є спроби виділити в окремі групи курганні поля та белігеративні ландшафтні комплекси, що створені упродовж першої та другої світових війн [1]. Разом з тим, белігеративні ландшафтні комплекси часто концентруються на “обмеженій” території, утворюючи своєрідні вузли. Белігеративні “вузли” потребують більше уваги ландшафтознавців. Це своєрідні археологічні, історичні, географічні, краєзнавчі музеї під відкритим небом. Їх вивчення та збереження актуальне

завдання сьогодення.

Аналіз попередніх досліджень. У другій половині ХХ століття белігеративні ландшафтні комплекси стали об'єктом дослідження різних фахівців. З ландшафтознавців на них першим звернув увагу Ф.М. Мільков. У 1973 році він не виділяв їх в окремий клас, а лише як “інші антропогенні комплекси” [3, с. 133]. В Україні дослідження белігеративних ландшафтів Поділля, а потім й Правобережної України розпочали Вінницькі географи [1, 2].

Завдяки цьому була частково розроблена класифікація белігеративних ландшафтів, вивчена їх структура, розглянуто питання збереження та раціонального використання. Белігеративні “вузли” у цих дослідженнях не розглядалися.

Мета – розкрити суть, структуру та значення белігеративних “вузлів” для подальшого вирішення проблеми їх збереження.

Результати дослідження. Аналітичний огляд літератури показує, що в структурі белігеративних ландшафтів виділяють урочища (приклад – одинокі кургани, вали), складні урочища (групи курганів, городища) та місцевості (курганний, оборонних ландшафтних комплексів тощо). Вузли белігеративних ландшафтів пропонується виділити вперше. Ландшафтознавчі дослідження показують, що вони хоча й зустрічаються рідко, проте оригінальні і заслуговують на увагу. Безперечно, що в степу (польовій зоні) їх значно більше, ніж в лісополі. В польовій зоні давно відомі курганні “вузли” Середнього Придніпров'я, де зосереджені найвідоміші і найбільші за розмірами кургани Солоха, Чертомлик, Олександропольський, Краснокутський, Товста Могила та інші. Це Каменсько-Нікопольський курганний вузол – один з найоригінальніших в Україні. Він охоплює кургани скіфського часу на берегах Дніпра у районі Каменсько-Нікопольської переправи. Такого скупчення значних за розмірами курганів у польовій зоні України більше ніде не спостерігається, але є “вузли” з курганами менших розмірів. Це закономірно, бо лише у Донецькій і Луганській областях знайдено більше сорока тисяч курганів.

У лісопольовій зоні белігеративних вузлів значно менше. До них можна віднести групу городищ в Черкаській області, що зосереджені навколо Мотронінського городища, Іллінецьку групу курганів у басейні річки Соб Вінницької області та інші.

Польові дослідження дали змогу виділити такі групи белігеративних вузлів:

– *вузли курганних комплексів.* Найбільш розповсюджені у межах Поділля. Їх 24, переважно у південних і східних районах досліджуваного регіону. В структурі цих “вузлів” одинокі і групи курганів, що розташовані один від одного на відстані від 0,5 до 2-3 км. Кургани різновікові, частина з них розорана, але прослідковуються на поверхні. Інколи у вузли курганних комплексів входять і могильники. Часто такі “вузли” формуються навколо одного, відомого, з власною назвою, найбільшого за розмірами кургану. У вузлі кургани розташовані хаотично, мають різні висоти й діаметри. Об'єднує кургани у вузли два чинники: належність поховань до одного часу(часового проміжку) та роду і територія.

Детальніше розглянемо Іллінецький курганний белігеративний вузол. Як і більшість белігеративних курганних вузлів України, Іллінецький сформувався за скіфських часів – VIII-II ст. до н.е. Приурочений до вододілу річок Соб і Південний Буг. На площі 5 тис. га тут зосереджено близько 40 одиноких

курганів та їх груп, висотою від 0,5-1м до 12-16 м, діаметром у підніжжі від 5-6 до 200 м. Найбільшим з них є відомий курган Сорока, що знаходиться на північно-західній околиці однойменного села. За даними археологів його початкова висота була близько 16-18м, сучасна – 10-12 м, діаметр – 60-80м. Курган розкопано повністю і зараз він є зразком занедбаного історико-археологічного об'єкту. У такому ж стані інші кургани, зокрема група курганів між селами Сорока і Шабельня та ін.

– *белігеративні вузли городищ*. Їх 6, найбільше на Середньому Побужжі. У структурі таких “вузлів” від 3-4 до 5-7 різновікових городищ, але переважають скіфські та ранньослов'янські. Інколи один-два незначних розмірів кургани. Городища збереглися краще ніж кургани. Вони віддалені між собою на 5-7, і навіть 10-15км, мають власні назви і взяті під охорону як археологічні та історичні пам'ятки. Кожне з них утворює самостійне просте або складне урочище, інколи й своєрідну місцевість.

– *вузли оборонних валів*. Виділені поки що два Смотричський і Згарський. В структурі вузла 2-3 оборонних вали з власними назвами й своєрідним просторовим розташуванням – витягнуті інколи на кілометри. Від попередніх вузлів виокремлюються не лише просторовим розташуванням, але й способом спорудження та будовою. Вузлів оборонних валів було більше, але значна частина їх знищена і зараз ці вузли прослідковуються лише фрагментарно.

– *складні белігеративні вузли*. У їх структуру можуть входити всі відомі белігеративні ландшафтні комплекси від найдавніших до сучасних, але, здебільшого, переважають кургани й городища. Таких вузлів у межах Поділля лише чотири. Вони найбільш оригінальні й усі заслуговують статусу “Белігеративний музей під відкритим небом”.

Висновки. Виділення вузлів белігеративних ландшафтних комплексів показує, що структура белігеративних ландшафтів Поділля значно складніша ніж було визнано раніше. Їх детальні дослідження ще попереду, але уже зараз видно, що це своєрідні, оригінальні, часто унікальні ландшафтні структури, які заслуговують на увагу різних фахівців. Безперечно, що у майбутньому будуть виявлені нові вузли белігеративних ландшафтних комплексів і, з уже відомими, вони дадуть можливість краще пізнати ландшафти Поділля у просторі і часі.

1. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України. – Вінниця: Арбат, 1988. – 292 с. 2. Денисик Г.І., Антонюк О.О. Белігеративні ландшафти: суть, сучасний стан, особливості дослідження // Наук. зап. ВДПУ. Серія: Географія. – Вінниця, 2005. – Вип.10. – с. 16-19. 3. Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты. – Москва: Мысль, 1973. – 222с.

The problem of separation fortification knots in structure of fortification landscapes is being examined and revealed its essence and meaning. In the article knots of burial mound complexes, fortification knots of ancient settlements, knots of defense rolling barrage, compound fortification knots are distinguished. In the future it would be possible to open “Fortification museum in the open air” on basis of this knots.